

نگاهی به روزنامه ملانصرالدین به بهانه انتشار کتاب ملانصرالدین در تبریز

• معین‌الدین محرابی^۱
نویسنده و پژوهشگر

چکیده:

روزنامه ملانصرالدین را می‌توان یکی از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین نشریات ایران، در یک قرن اخیر نامید. در طول سال‌های ۱۹۰۶ تا ۱۹۳۱ با چندین وقفه، انتشار آن در تفلیس، تبریز و باکو ادامه داشت. این روزنامه وقایع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی روز جامعه را به زبانی طنز بیان می‌کرد و سبب روشنگری در جامعه می‌شد. متأسفانه محققان تاریخ مطبوعات اشتباهی را در موضوع روزنامه ملانصرالدین مرتکب شده‌اند که در مقاله حاضر ضمن ارائه اطلاعات جامعی در خصوص این روزنامه، و نیز معرفی کتاب نگاهی به روزنامه ملانصرالدین، به این اشتباهات پرداخته شده است.

کلیدواژه: روزنامه ملانصرالدین، مطبوعات

درگذشت. پدر بزرگ وی، حسین قلی بنا، در اوایل قرن نوزدهم برای یافتن کار از شهر خوی به نخجوان رفت و در آنجا صاحب پسری به نام محمدقلی شد و چون محمدقلی نیز وصلت کرد، دومین پسرش را جلیل نام گذاشت که بعدها با نام جلیل محمدقلی‌زاده یکی از چهره‌های شاخص در تاریخ مطبوعات آذربایجان شد. وی دانش‌های ابتدایی و نیز زبان‌های فارسی و روسی را در یکی از مکتب‌خانه‌های نخجوان فراگرفت. سپس در مدرسه‌ای روسی به مدت پنج سال، دوره دارالمعلمین را از سر گذراند. از سال ۱۸۸۷ به آموزگاری پرداخت و در سال ۱۸۹۰ مدیریت مدرسه روس‌تای نهرم که زادگاه خود او بود، بدو محول شد. نخستین اثر وی

روزنامه ملانصرالدین یکی از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین نشریاتی است که چند ماه پیش از فرمان مشروطیت در تفلیس انتشارش آغاز شد و تأثیر شگرفی بر اندیشه مردم گذاشت. نخستین شماره این روزنامه ۱۲ صفر ۱۳۲۴ قمری برابر با هفتم آوریل ۱۹۰۶ میلادی در تفلیس منتشر شد.

جلیل محمدقلی‌زاده که بعدها یکی از چهره‌های برجسته ژورنالیسم در آذربایجان شد، مدیریت این روزنامه را برعهده داشت. وی ۲۱ بهمن ۱۲۴۴ شمسی برابر با دهم فوریه ۱۸۶۶ میلادی در روستای نهرم از ولایت نخجوان متولد شد و ۱۵ دی ۱۳۱۰ شمسی برابر با چهارم ژانویه ۱۹۳۲ میلادی در شهر باکو

روزنامهٔ ملانصرالدین یکی از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین نشریاتی است که چند ماه پیش از فرمان مشروطیت در تفلیس انتشارش آغاز شد و تأثیر شگرفی بر اندیشهٔ مردم گذاشت

را تا ۱۹۳۱ ادامه داد (سرداری‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۶۵-۶۶). به عبارتی روزنامهٔ ملانصرالدین در ادوار مختلف در سه شهر تفلیس، تبریز و باکو منتشر شده است. هشت شماره‌ای که در تبریز انتشار یافته، آکنده از مطالب و اشعاری به زبان ترکی و فارسی است.

«ظهور این نشریهٔ سودمند نه تنها برای قفقاز، بلکه برای ایران و سرتاسر جهان شرق یک حادثهٔ بزرگ تاریخی بود. روزنامهٔ ملانصرالدین به همهٔ ملل شرقی اسلامی نظر داشت و معایب و مفاصد این کشورها را از ایران و عثمانی و افغانستان و عربستان و الجزایر با زبان سادهٔ آمیخته به هزل با شعرها و حکایت‌ها و باورقی‌ها و داستان‌های کوتاه و نامه‌ها و تلگراف‌های فکاهی و اندرزه‌های مطایبت‌آمیز و کاریکاتورهای نفیس و جاندار و بالاخره قیام متهورانه برضد تمام آن چیزهایی که تا آن روز محترم و مصون از تعرض بود، فاش می‌کرد» (آرین‌پور، ۱۳۸۲، ص ۴۴).

«ملانصرالدین یک ارگان دمکرات انقلابی بود که جمعی از روشنفکران و ترقی‌خواهان و ارباب فرهنگ و ادب را در پیرامون خود گردآورده بود و همراه با مطبوعات دیگر، افکار انقلابی را تبلیغ می‌کرد. با پادشاه ایران و سلطان عثمانی و امیر بخارا و اشراف و اعیان و غارتگران دیگر پنجه می‌زد، جهان استثمار و استعمار را با رسوم و قوانین ظالمانهٔ آن، به باد ریشخند و استهزا می‌گرفت» (آرین‌پور، ۱۳۸۲، ص ۴۱).

از مجموع ۷۴۸ شمارهٔ ملانصرالدین، ۳۴۰ شماره از

با نام چای دستگاهی که نمایشنامه‌ای منظوم بود، در همین سال‌ها نوشته شد. جلیل محمدقلی‌زاده در مدت هشت سالی که مدیریت مدرسهٔ روستای نهرم را عهده‌دار بود، چندین اثر دیگر نیز خلق کرد. در سال ۱۸۹۷ از پیشهٔ آموزگاری کناره گرفت و در برخی از ادارات دولتی نخجوان و ایروان به فعالیت پرداخت. از سال ۱۹۰۱ نوشته‌هایش در برخی از جراید به چاپ رسید و در سال ۱۹۰۳ سردبیر روزنامهٔ شرق روس شد. سپس همان‌گونه که موضوع این مقاله است، از ۱۹۰۶ روزنامهٔ ملانصرالدین را منتشر کرد (زمانوف، ۱۳۵۷، ص ۱۴-۲۲؛ کوتی، ۱۳۸۲، الف، ص ۵۰۴-۵۰۵).

چنانکه گفتیم نخستین شمارهٔ روزنامه ملانصرالدین از سال ۱۹۰۶ با مدیریت جلیل محمدقلی‌زاده در تفلیس منتشر شد. سپس به دلیل بروز جنگ جهانی اول تا سال ۱۹۱۷ تعطیل گردید. پس از پیروزی انقلاب اکتبر در روسیه، ملانصرالدین مجدداً انتشار خود را از سر گرفت، ولی چندی بعد به دلیل کشمکش‌های ناشی از جنگ ارمنی و مسلمان که در گرجستان، ارمنستان و آذربایجان پدید آمده بود و نیز به دلیل مشکلات مالی تعطیل شد و جلیل محمدقلی‌زاده از تفلیس به قره‌باغ رفت و پس از سه سال اقامت در قره‌باغ در ۱۲۹۹ همراه با خانواده‌اش به تبریز مهاجرت کرد. وی با کمک و همراهی شماری از روشنفکران، هشت شمارهٔ روزنامهٔ ملانصرالدین را در ایران منتشر کرد و سپس به باکو رفت و در این شهر انتشار روزنامهٔ ملانصرالدین

ملانصرالدین نخستین روزنامه طنز آذربایجان و آغازی نو در سبک روزنامه‌نگاری ایران و آذربایجان به‌شمار می‌آید

۱۳۲۴ تا ۱۳۳۶ ق. (۱۹۰۶-۱۹۱۸ م.) در تفلیس منتشر شد، البته چند سال به‌دلیل جنگ جهانی اول و مشکلات مالی تعطیل شد. چندی نیز پس از پیروزی انقلاب اکتبر در روسیه، انتشار یافت، ولی به‌دلیل کشمکش‌های ناشی از جنگ ارمنی و مسلمان در گرجستان، ارمنستان و آذربایجان و نیز به‌سبب مشکلات مالی مجدداً به محاق تعطیل گرفتار آمد. جلیل محمدقلی‌زاده پس از تعطیل روزنامه ملانصرالدین، راهی قره‌باغ شد و پس از سه سال اقامت در آنجا، در ژوئن ۱۹۲۰ (خرداد ۱۲۹۹ ش.) همراه با خانواده‌اش در تبریز رحل اقامت افکند. وی در مدت اقامت یک‌ساله خود در تبریز، هشت شماره ملانصرالدین را از اول اسفند ۱۲۹۹ تا ۲۴ اردیبهشت ۱۳۰۰ ش. با کمک و همراهی شماری از روشنفکران تبریز منتشر کرد و پس از آن به باکو بازگشت. انتشار روزنامه ملانصرالدین از ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۰ ش. (۱۹۲۲-۱۹۳۱ م.) در باکو ادامه یافت و در این مدت ۴۰۰ شماره منتشر شد (رئیس‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۱۲۸؛ سرداری‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۶۶-۶۵؛ کوتی، ۱۳۸۲، ب، ص ۵۳۰).

از عجایب و ظرایف اینکه در فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۶۷، ص ۱۲۴) یک شماره ملانصرالدین موجود است که زبان آن کردی و ترکی می‌باشد و محل انتشار آن تفلیس و تاریخ انتشار شماره موجود در این کتابخانه، ۲۶ ذیحجه ۱۳۷۲ ق ذکر شده است. در شناسه این نشریه، جلیل محمدقلی‌زاده به‌عنوان مدیر و آغاز انتشار این نشریه از ۱۳۲۶ ق. ثبت شده است. به‌نظر می‌رسد که این نشریه، غیر از روزنامه‌ای است که محمدقلی‌زاده منتشر می‌کرده است. البته این احتمال نیز وجود دارد که در برگه‌نویسی تصحیف راه یافته یا شناسه دو روزنامه بر اثر اشتباه برگه‌نویس دچار سهوالقلم گردیده و در یکدیگر ادغام شده باشد.

روزنامه ملانصرالدین در ایران

ملانصرالدین نخستین روزنامه طنز آذربایجان و آغازی نو در سبک روزنامه‌نگاری ایران و آذربایجان به‌شمار می‌آید. این روزنامه از همان نخستین شماره مورد توجه مردم قرار گرفت و در زمان کوتاهی توانست در میان تمام طبقات مردم جا باز کند. «ملانصرالدین چون با زبان شوخی و با ترکی بسیار ساده نوشته می‌شد و نگاره‌ها (کاریکاتورها) می‌داشت، آن را بیشتر می‌خواندند» (کسروی، ۱۳۴۴، ص ۱۹۴). اقبال مردم به این روزنامه، نگرانی بازیگران قدرت را در پی داشت و لاجرم محمدعلی میرزا دستور به عدم توزیع آن صادر کرد. این روزنامه که نخستین شماره‌اش ۱۲ صفر ۱۳۲۴ ق. منتشر شده بود، پس از پنج ماه با فرمان مشروطیت مواجه گردید (۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ ق.). «در ماه‌های نخست جنبش، محمدعلی میرزا از پراکنده شدن آن در میان مردم جلو گرفت» (کسروی، ۱۳۴۴، ص ۱۹۴). البته اصل و اساس این موضوع از خلال مطالب مندرج در جریده ملی چاپ تبریز شماره مورخ آخر شوال ۱۳۲۴ ق. به‌دست می‌آید: «کسبه و اصناف که [در محل انجمن ملی تبریز] جمع شده بودند، در ... توقیف شدن روزنامه ملانصرالدین به اعضا و وکلا خیلی سخت‌گیری و اظهار شکایت کرده و قدغن توقیفی روزنامه مزبور را حکماً خواستار شدند. اجزاء انجمن به اهالی [گفتند] ... توقیفی روزنامه ملا از تهران امر شده است. در این صورت باید به اعضاء محترم دارالشورای ملی دام اجلالهم اخبار داده و استدعا شود که روزنامه مزبور را از توقیف خارج فرمایند» (جریده ملی، ش ۱۹، ص ۱).

انجمن ملی تبریز چند روز بعد به این درخواست پاسخ داد و تلگرافی را به مجلس شورای ملی تهران صادر کرد که جریده ملی (ش ۲۳، ص ۲، ستون ۲) از آن چنین گزارش داده است: «سواد تلگرافی که

از مزایای روزنامهٔ ملانصرالدین این است که «همیشه به آیندهٔ روشن و نتایج کار و کوشش خود دلگرم و امیدوار بود

مطبوعات ایران داشت که بیشتر شماره‌های آن مورد توجه جراید ایران قرار می‌گرفت. به گونه‌ای که مطالب آن در جراید مختلف انعکاس می‌یافت و شاعران در استقبال از اشعار مندرج در ملانصرالدین، نظیرهایی به ترکی و فارسی می‌سرودند. مثلاً هنگامی که یکی از اشعار مندرج در ملانصرالدین، عدم تحرک ایرانیان را بارقه‌ای از فاسدشدن خون آنان توصیف نموده بود؛ چند تن از شاعران با خواندن آن تشحیذ گردیده، در استقبال از آن اشعاری سرودند. سیداشرف‌الدین گیلانی در روزنامهٔ نسیم شمال مورخ ۱۷ صفر ۱۳۲۷ ق. شعری در استقبال آن سرود که ابیاتی از آن به ترکی بود (فخرایی، ۱۳۷۱، ص ۲۷۳-۲۷۵). چند ماه بعد، شاعر دیگری به نام فارغ گیلانی در همان نسیم شمال، اشعار ملانصرالدین را پاسخ گفت (فخرایی، ۱۳۷۱، ص ۲۷۵).

علی‌اکبر دهخدا یکی دیگر از روزنامه‌نگارانی بود که در شیوهٔ روزنامه‌نگاری خود، سبک و سیاق ملانصرالدین را مورد توجه قرار می‌داد. همچنین در برخی از اشعاری که ملک‌الشعراى بهار در دورهٔ مشروطیت سروده، سبک و سیاق برخی از اشعار مندرج در ملانصرالدین مشاهده می‌شود (خمامی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۴۱۲).

روزنامهٔ صبح صادق از جراید تهران در عهد مشروطیت که نخستین شماره‌اش یکشنبه ۲۳ صفر ۱۳۲۵ منتشر شده، در یکی از شماره‌های خود، مکتوبی از زنجان به چاپ رسانده که در قسمتی از آن نام شماری از جراید آن دوره و از جمله روزنامهٔ ملانصرالدین منعکس است: «... نه از (بشارت) بادکوبه خبری دارند و نه (حیل‌المتین) را محکم گرفته‌اند؛ نه در خیال (ارشاد) [و] (عدالت) می‌افتند؛ نسیم (صبح صادق) به دماغ آنها نرسیده؛ تأثیر (خورشید) را در این صفحات نمی‌دانند؛ (فریاد) رومیه، (ندای وطن)، (صدای اتحاد) و هوای

در خصوص توقیفی روزنامهٔ ملانصرالدین به دارالشورای کبرای تهران مخابره شده:

حضور مبارک اعضای محترم مجلس دارالشورای ملی دامت تأییداتهم. اولین اساس ترقی و انتباه و ایقاز هر ملت جراید است. جریدهٔ ملانصرالدین که مرآت قبايح اعمال مستبدین و اسباب ترقی ملت است، نمی‌دانیم به چه ملاحظه در پستخانه توقیف و اذن توزیع نمی‌دهند و این فقره موجب یأس و هیجان ملت گشته، شکایات مفضله به انجمن می‌کنند که در زمان استبداد منع توزیع جریدهٔ ملانصرالدین نمی‌شد حال که ایام عدالت و آزادی قلم است، چرا منع نشر جراید می‌شود. استدعا داریم مقرر فرمایند پستخانه تبریز مانع نگشته، موجب اطمینان ملت و اسکات هیجان ایشان گردد و لازم است که در این خصوص اقدامات لازمه را مضایقه نفرمایند».

سرعت مخاطب‌یابی روزنامهٔ ملانصرالدین آن‌چنان بوده است که مؤلف تاریخ بیداری ایرانیان در یادداشت‌های مورخ جمعه اول رمضان ۱۳۲۴ ق.، یعنی شش ماه و نیم پس از انتشار نخستین شمارهٔ ملانصرالدین، از آن یاد نموده است (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۶۲، ص ۶۵۲).

از مزایای روزنامهٔ ملانصرالدین آنکه «همیشه به آیندهٔ روشن و نتایج کار و کوشش خود دلگرم و امیدوار بود. در غالب شماره‌های ملانصرالدین جهات مثبت جامعه و زندگی آزاد و آسوده، و دنیایی آراسته با چمن‌های سبز و خرم، کوه‌های عظیم سر به فلک کشیده تصویر شده و خورشید فیاض و فروزان به خوانندگان لبخند می‌زند» (آرین‌پور، ۱۳۸۲، ص ۴۳).

جایگاه روزنامهٔ ملانصرالدین در میان جراید و شاعران ایران
روزنامهٔ ملانصرالدین چنان جایگاه رفیعی در میان

علی اکبر دهخدا از روزنامه نگارانی بود که در شیوه روزنامه نگاری خود، سبک و سیاق ملانصرالدین را مورد توجه قرار می داد

(ابلاغ) به گوش آنها نرسیده؛ تحفه‌ای به (کشکول) نفرستاده و هدیه‌ای به (حقایق) تقدیم نکرده و جواب (ملانصرالدین) را به همین نحو می‌دهند...» (صبح صادق، ش ۵۸، ص ۳).

برخی از اشتباهات محققان تاریخ مطبوعات در موضوع «روزنامه ملانصرالدین»

۱. مسعود برزین انتشار این روزنامه را در دو دوره و محل انتشار آن را تفلیس و تبریز یاد کرده است (برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۷۶) در حالی که می‌بایست سه دوره یاد می‌شد و علاوه بر تفلیس و تبریز، باکو نیز ذکر می‌شد.

۲. محمدعلی تربیت و به تبع او صدر هاشمی از شش شماره روزنامه ملانصرالدین که در تبریز منتشر شده، خبر داده‌اند (تربیت، ۱۳۵۵، ص ۴۱۳؛ صدرهاشمی، ۱۳۶۴، ص ۲۳۷)، در حالی که دوره انتشار این روزنامه در تبریز هشت شماره بوده است.

ملانصرالدین در تبریز

کتاب ملانصرالدین در تبریز تألیف صمد سرداری‌نیا، از سوی نشر اختر در سال ۱۳۸۵ منتشر شد، اثر ارزشمندی است که مؤلف آن، علاوه بر معرفی جلیل محمدقلی‌زاده و همکاران وی، در معرفی روزنامه ملانصرالدین و جایگاه اجتماعی آن سنگ تمام گذاشته است. عمده مطالب این کتاب به حضور جلیل محمدقلی‌زاده در تبریز و معرفی شماره‌های منتشر شده آن در تبریز اختصاص دارد.

کتاب ملانصرالدین در تبریز با سه تقریظ که بر چاپ اول آن نگاشته شده، آغاز می‌شود و پس از یک مقدمه، این مطالب را دربرمی‌گیرد: روزنامه ملانصرالدین؛ جلیل محمدقلی‌زاده؛ ملانصرالدین و ایران؛ ملانصرالدین و آذربایجان ایران؛ میرزا علی اکبر صابر؛ ملانصرالدین آموزگار مطبوعات و

شعرای ایران؛ محمدسعید اردوبادی؛ ملانصرالدین پیشگام طنز تصویری در ایران؛ دیگر یاران ملانصرالدین؛ میرزا جلیل عازم تبریز می‌شود؛ میرزا جلیل در تبریز؛ شماره اول ملانصرالدین در تبریز منتشر می‌شود؛ انتشار دومین شماره ملانصرالدین؛ انتشار سومین شماره ملانصرالدین؛ انتشار چهارمین شماره ملانصرالدین؛ انتشار پنجمین شماره ملانصرالدین؛ انتشار ششمین شماره ملانصرالدین؛ انتشار هفتمین شماره ملانصرالدین؛ انتشار هشتمین شماره ملانصرالدین در ایران؛ اسکندر خان غفاری سرخ‌پوش؛ کاریکاتوریست‌های ملانصرالدین در تبریز؛ معاصران جلیل محمدقلی‌زاده در این سوی ارس؛ فعالیت‌های هنری میرزا جلیل در تبریز؛ بازگشت میرزا جلیل از تبریز؛ همسران و فرزندان جلیل محمدقلی‌زاده؛ کاش ملانصرالدین در تبریز بیشتر مانده بود.

سخن خویش را با برداشتی موجز از کتاب ملانصرالدین در تبریز ادامه می‌دهیم: جلیل محمدقلی‌زاده به همراه خانواده، ۲۷ خرداد ۱۲۹۹ شمسی وارد آذربایجان ایران شده و پس از ۸۲ روز در تاریخ ۱۶ شهریور ۱۲۹۹ شمسی به تبریز وارد شد و سوم خرداد ۱۳۰۰ شمسی تبریز را به مقصد باکو ترک کرده است. وی در مدت اقامت خود در تبریز با کمک و همراهی شماری از روشنفکران تبریز، هشت شماره از روزنامه ملانصرالدین را که اولین شماره‌اش تاریخ شنبه اول اسفند ۱۲۹۹ و هشتمین شماره‌اش تاریخ ۲۴ اردیبهشت ۱۳۰۰ را نشان می‌دهد، منتشر کرد. مشخصات این نشریه چنین بوده است: ترتیب انتشار: هفتگی؛ مدیر و سردبیر: جلیل محمدقلی‌زاده؛ نوع چاپ: سری؛ زبان: ترکی آذری و بعضاً مطالبی به فارسی؛ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه؛ تعداد صفحات: ۸ صفحه؛

تمام شماره‌هایی که از
ملانصرالدین در تبریز
چاپ شده، هشت صفحه
دارد. یک چهارم صفحات
اول تمام این شماره‌ها به
سرلوحه اختصاص دارد
و بقیه آن به کاریکاتور
اختصاص دارد

با اول حوت ۱۲۹۹ ش. (اول اسفند ۱۲۹۹ ش.)، ۱۹ فوریه ۱۹۲۱ م؛
- شماره ۲، پنجشنبه ۲۹ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ ق.
برابر با ۱۹ حوت ۱۲۹۹ ش. (۱۹ اسفند ۱۲۹۹ ش.)؛
- شماره ۳، شنبه ۹ رجب ۱۳۳۹ ق. برابر با ۲۹ حوت ۱۲۹۹ ش. (۲۹ اسفند ۱۲۹۹ ش.)؛
- شماره ۴، چهارشنبه ۲۰ رجب ۱۳۳۹ ق. برابر با ۱۰ حمل ۱۳۰۰ ش. (۱۰ فروردین ۱۳۰۰ ش.)؛
- شماره ۵، یکشنبه اول شعبان ۱۳۳۹ ق. برابر با ۲۱ حمل ۱۳۰۰ ش. (۲۱ فروردین ۱۳۰۰ ش.)؛
- شماره ۶، شنبه ۱۴ شعبان ۱۳۳۹ ق. برابر با ۳ ثور ۱۳۰۰ ش. (۳ اردیبهشت ۱۳۰۰ ش.)؛
- شماره ۷، شنبه ۲۸ شعبان ۱۳۳۹ ق. برابر با ۱۷ ثور ۱۳۰۰ ش. (۱۷ اردیبهشت ۱۳۰۰ ش.)؛
- شماره ۸، شنبه ۶ رمضان ۱۳۳۹ ق. برابر با ۲۴ ثور ۱۳۰۰ ش. (۲۴ اردیبهشت ۱۳۰۰ ش.)

سرلوحه ملانصرالدین (چاپ تبریز)

سرلوحه روزنامه بسیار ساده و روان و فارغ از هرگونه تزئین است و درباره آن می‌توان گفت که در یک مستطیل به عرض تقریبی صفحه، عنوان نشریه قید شده و در خارج از مستطیل، در قسمت بالای آن؛ تاریخ انتشار به قمری و شمسی و نیز سال انتشار درج، و در قسمت پایین و خارج از مستطیل، خطی به موازات آن کشیده شده و درون آن در سمت راست و چپ، شماره

بهای اشتراک سالیانه: در ایران ۴۰ قران، در خارج از ایران ۶۰ قران و تک شماره ۱۶ شاهی؛ نشانی: تبریز- بازار استا شاگرد، خانه شاهزاده نصرت‌الدوله؛ اندازه و قطع روزنامه معلوم نگردید. شماره اول در مطبعه مهر زرین چاپ شده است.

روزنامه ملانصرالدین (چاپ تبریز)

از امتیازات کتاب ملانصرالدین در تبریز آن است که صفحه نخست تمام شماره‌های ملانصرالدین چاپ تبریز در آن مندرج است. به عبارتی درباره یکایک هشت شماره‌ای که در تبریز انتشار یافته توضیحات کافی و وافعی داده شده و حق مطلب به خوبی ادا گردیده و حتی برخی از مقالات ملانصرالدین نیز به فارسی ترجمه شده است.

با تدقیق و کنکاش در کتاب موردنظر به این نتیجه می‌رسیم که فاصله اولین و آخرین شماره روزنامه ملانصرالدین که در تبریز منتشر شده (یعنی هشت شماره چاپ تبریز) کمتر از سه ماه یا به عبارتی واضح‌تر ۸۵ روز بوده است. به بیان دیگر، شماره‌های منتشرشده این روزنامه به‌طور میانگین، هر ده یازده روز یک شماره بوده است. در تمام شماره‌ها، یک‌چهارم صفحه اول، به سرلوحه و بقیه به کاریکاتور اختصاص دارد. زمان انتشار تمام شماره‌های ملانصرالدین در تبریز به شرح زیر است.

- شماره ۱، شنبه ۱۰ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ ق. برابر

کتاب ملانصرالدین در تبریز با همه دقت و تلاش مؤلف آن، از اغلاط تاپیی فراوان در رنج است، ولی این مسئله چیزی از ارزش معنوی و غنای محتوایی آن نمی‌کاهد.

نشریه و در قسمت وسط، قیمت آن درج گردیده است. برای آشنایی بیشتر با سرلوحه این نشریه، لازم است تا نگاهی به شماره اول ملانصرالدین داشته باشیم. همان‌طور که گفتیم، عنوان نشریه در داخل یک مستطیل به‌عرض تقریبی صفحه قرار گرفته و در بالای مستطیل عنوان نوشته شده: «شنبه ۱۰ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹، اون آلتنجی ایل، اول حوت ۱۲۹۹» و در پایین مستطیل عنوان قید گردیده: «شماره ۱، قیمتی ساتینجی آلتنه اون آلتی شاهی، ۱N».

سرمقاله شماره اول

همان‌گونه که گفتیم، تمام شماره‌هایی که از ملانصرالدین در تبریز چاپ شده، هشت صفحه دارد. یک‌چهارم صفحات اول تمام این شماره‌ها به سرلوحه اختصاص دارد و بقیه آن به کاریکاتور اختصاص دارد که در هر شماره متفاوت است.

سرمقاله شماره اول در صفحه ۲ و پس از کاریکاتوری که نزدیک به نیمی از صفحه را دربر گرفته، به چاپ رسیده است. البته در همان فضای اختصاص یافته به کاریکاتور، مبلغ آهونه و آدرس نشریه نیز درج شده است.

سرمقاله شماره اول، عنوان و امضا ندارد. با این حال آقای صمد سرداری‌نیا بنا بر برخی قرائن احتمال داده‌اند که شاید نویسنده آن ابوالفتح علوی باشد. اهمیتی که سرمقاله نخستین شماره جراید از نظر اهداف و آرمان‌های نشریه دارد، ما را ناگزیر از ارائه این سرمقاله کرد:

«یاری خدا و مساعدت معارف پروران، ما را موفق به این نمود که جریده (ملانصرالدین) را بعد از یک تعطیلی که ناچار در نتیجه حوادث فجیعه حرب عمومی و وقایع قفقاسیا دچارش شده بود، از سر نو انتشار دهیم.

از سال ۱۹۰۷ جریده (ملانصرالدین) بدون این که موانع زیاد، او را از فکر خدمت به افکار عمومی بازدارد، با تحمل زحمات، از اثر تشویق خوانندگان محترمش تا این تعطیل اخیر دوام کرده بود. با این که از نتیجه فلاکت‌ها و مهاجرت‌ها، هنوز نه خستگی فکر رفع شده، و نه وسایل انتشار آن فراهم گشته بود؛ با همه آن‌ها، باز حسن توجه طرفداران ترقی مطبوعات و مساعدت خوانندگان قدرشناس، فکر خسته ما را تشویق، و اهمیت خدمت به ترقیات اسلامیان را به ما متذکر ساخت.

جریده (ملانصرالدین) از اول تأسیس در تنقید بعضی اخلاق و عادات فاسده که مسلمان‌ها را از کسب ترقی بازگذاشته یک رفتار مخصوص داشته، بعد از این هم با رعایت مقتضیات و احترام به نظریات دولتی، همان رفتار را خواهد داشت. و چون مدیر و سردبیر جریده از اول ایرانی و حالا هم در وطن عزیز خود ایران، موفق به نشر جریده می‌شود، بنا بر آن، با عرض تشکر به مساعدت شخص محترم ایالت وقت، آقای (مخبرالسلطنه) که معارف‌پروری و طرفداری به ترقی مطبوعات از آرزوهای مخصوص حضرت ایشان است، این را نیز عرض می‌کنیم که نسبت به جریده ما هم همان معامله‌ای که با جراید ایران می‌شود معمول خواهد شد.

جریده (ملانصرالدین) از اول با زبان ترکی نشر و فعلاً هم با همان زبان دوام خواهد کرد، ولی برای این که در طریق آگاهی افکار اسلامیان یک خدمت عاجزانه بوده و فایده‌اش عمومی باشد، مقید به زبان خصوصی نخواهیم شد. بعد از این، قسمتی از مندرجاتش هم فارسی خواهد بود. از خدا یاری، از خوانندگان مساعدت، از سایرین مدارا می‌طلبیم».

کتاب ملانصرالدین در تبریز با همه دقت و تلاش مؤلف آن، از اغلاط تاپیی فراوان در رنج است، ولی این مسئله چیزی از ارزش معنوی و غنای

محتوایی آن نمی‌کاهد.

۹. سرداری‌نیا، صمد (۱۳۸۵). ملانصرالدین در تبریز، تبریز: نشر اختر، ج دوم.

۱۰. صبح صادق. مدیر کل و صاحب امتیاز: مرتضی قلی‌خان مؤیدالممالک، چاپ تهران، س اول، ش ۵۸، (یکشنبه ۴ جمادی‌الاول ۱۳۲۵ ق.)، ص ۳.

۱۱. صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۴). تاریخ جراید و مجلات ایران، ج ۴، اصفهان: انتشارات کمال، ج دوم، ص ۲۳۷.

۱۲. فخرایی، ابراهیم (۱۳۷۱). گیلان در جنبش مشروطیت، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ج سوم.

۱۳. فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۶۷). تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ج اول، ص ۱۲۴.

۱۴. کسروی، احمد (۱۳۴۴). تاریخ مشروطه ایران، تهران: امیرکبیر، ج ششم، ص ۱۹۴-۱۹۵.

۱۵. کوتی، سپیده (الف، ۱۳۸۲). «محمّدقلی‌زاده»، دانشنامه ادب فارسی، ج پنجم: ادب فارسی در قفقاز، به‌سرپرستی: حسن انوشه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج اول، ص ۵۰۴-۵۰۷.

۱۶. کوتی، سپیده (ب، ۱۳۸۲). «ملانصرالدین»، دانشنامه ادب فارسی، ج: ادب فارسی در قفقاز، به‌سرپرستی: حسن انوشه، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج اول، ص ۵۳۰-۵۳۲.

۱۷. ناظم‌الاسلام کرمانی، محمدبن علی (۱۳۶۲). تاریخ بیداری ایرانیان، بخش اول، به‌اهتمام: علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران: انتشارات آگاه و زرین، ج چهارم، ص ۶۵۲.

پی‌نوشت‌ها:

1. moin.mehrabi@yahoo.com

مأخذ:

۱. آراین‌پور، یحیی (۱۳۸۲). از صبا تا نیما، ج ۲، تهران: انتشارات زوار، ج هشتم، ص ۴۰-۴۶.

۲. برزین، مسعود (۱۳۷۱). شناسنامه مطبوعات ایران از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ شمسی، تهران: انتشارات بهجت، ص ۳۷۶.

۳. پروین، ناصرالدین (۱۳۷۹). تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان، ج دوم: بحران آزادی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ج اول.

۴. تربیت، محمدعلی (۱۳۵۵). دانشمندان آذربایجان، تبریز: بنیاد کتابخانه فردوسی، ج دوم، ص ۴۱۳.

۵. جریده ملی. مدیر: میرزا علی‌اکبرخان [وکیلی]، چاپ تبریز، س اول، ش ۱۹ (آخر شوال ۱۳۲۴ ق.)، ص ۱؛ ش ۲۳، یازدهم ذی‌قعدة ۱۳۲۴ ق. ص ۲. (ابتدا روزنامه ملی نام داشت، بعداً موسوم به جریده ملی شد و پس از آن انجمن نام گرفت. این نشریه ارگان انجمن ملی تبریز بود.)

۶. خمایی‌زاده، جعفر (۱۳۷۲). روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق. ۱۲۸۹ ش. (برداشتی از فهرست هد ل. رابینو)، تهران: انتشارات اطلاعات، ج اول.

۷. رئیس‌نیا، رحیم (۱۳۸۵). «[جراید] قفقاز»، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۰، زیر نظر: غلامعلی حداد عادل، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، ص ۱۲۸.

۸. زمانوف، عباس (۱۳۵۷). چکیده‌ای از زندگی و افکار جلیل محمدقلی‌زاده (ملانصرالدین)، ترجمه: بهزاد آبادی باویل، تبریز: نشر تلاش، ج دوم.